

## Wincenty Swoboda (1934–2000)

Wincenty Jan Swoboda należał do szczupłego grona mediewistów polskich, zajmujących się z jednej strony problematyką szerokiej strefy kontaktowej Słowian, zwłaszcza południowych i wschodnich z ludami koczowniczymi, z drugiej — głównymi ówczesnymi centrami politycznymi i cywilizacyjnymi. Urodził się dnia 6 października 1934 r. w Tarnowskich Górach jako syn Jana i Janiny z domu Len. Jego ojciec urodzony w Sarajewie początkowo był topografem w armii austriackiej, po I wojnie światowej zamieszkał w Tarnowskich Górach pracując jako geodeta, a krótko przed II wojną światową przeniósł się do Poznania, gdzie został współwłaścicielem prywatnego biura mierniczego. Po wybuchu wojny w grudniu 1939 r. wraz z wieloma innymi Polakami mieszkającymi w Poznaniu rodzina W. Swobody została wyrzucona przez Niemców z mieszkania i umieszczona w obozie przejściowym przy ul. Głównej (Lager Glowna) w Poznaniu, skąd wraz z pozostałymi Polakami z tego obozu została wysiedlona do tzw. Generalnego Gubernatorstwa i zamieszkała w Jędrzejowie, gdzie przebywała do chwili wyzwolenia. Tam też we wrześniu 1941 r. W. Swoboda poszedł po raz pierwszy do szkoły, do której uczęszczał rok, a w kolejnych latach uczył się w domu. Po wyzwoleniu, rodzina W. Swobody ponownie zamieszkała w Tarnowskich Górach, gdzie kontynuował on naukę od czwartej klasy szkoły podstawowej, którą ukończył w 1948 r. W tymże roku we wrześniu został przyjęty do Szkoły Ogólnokształcącej Męskiej Stopnia Licealnego w Tarnowskich Górach, którą ukończył zdając maturę w czerwcu 1952 r.<sup>1</sup> Nie znamy bliżej powodu, dla którego wybrał Uniwersytet Poznański na miejsce swoich studiów. Być może zadecydował o tym jego przedwojenny pobyt w Poznaniu. W tym samym roku został przyjęty na studia historyczne na Uniwersytecie Poznańskim, które ukończył we wrześniu 1956 r. Od września 1956 r. do 14 stycznia 1957 r. pozostawał bez stałego zatrudnienia, pracując dorywczo jako kreślarz. Dnia 15 stycznia 1957 r. z inicjatywy prof. Gerarda Labudy W. Swoboda rozpoczął pracę w Redakcji *Słownika starożytności słowiańskich* działającej w ówczesnym Zakładzie Słowianoznawstwa PAN w Poznaniu, kierowanym do 1962 r. przez prof. Władysława Kowalenkę, a od 1963 r. przez prof. Gerarda Labudę a w dalszych latach przez prof. prof. A. Gąsiorowskiego i A. Wędzkiego. Zajął on tam miejsce mgr. Jerzego Nalepy, oddelegowanego w tym samym roku przez Uniwersytet Poznański do Lund w Szwecji. Początkowo zatrudniono go na pracach zleconych, a od 1 lipca 1957 r. na stałe, najpierw na stanowisku asystenta a następnie poprzez kolej-

---

<sup>1</sup> Informacje te są zamieszczone w życiorysie W. Swobody z d. 15 stycznia 1960 r. Arch. UAM, sygn. 224/27.

ne stanowiska aż do docenta. Z tą placówką naukową, noszącą obecnie nazwę Zakład Historii Instytutu Slawistyki PAN pozostał związany do końca życia. W 1963 r. obronił pracę doktorską. Po doktoracie skupił swoje zainteresowania badawcze na stosunkach Słowian z ludami tureckimi od najdawniejszych czasów do podboju osmańskiego — zwłaszcza w aspekcie źródłoznawczym. Problematyka ta inspirowała go przez dalsze lata pracy badawczej i znalazła swój pełen wyraz w przedstawionym w 1995 r. Radzie Naukowej Instytutu Historii UAM wniosku o otwarciu przewodu habilitacyjnego. Jako podstawę habilitacji przedstawił swój ogólny dorobek naukowy zaprezentowany w zbiorze jednolitych tematycznie artykułów pod wspólnym tytułem *Słowiańszczyzna i Polska w VII do XVI w. Wybrane zagadnienia z oddziaływań etnicznych i ideologicznych*. Uchwałą Rady Naukowej Instytutu Historii UAM z dnia 8 stycznia 1996 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie historii. Niestety, wkrótce potem ciężka choroba uniemożliwiła mu aktywny udział w dalszym rozwijaniu własnych badań, pomimo tego jednak starał się w miarę możliwości być aktywnym badawczo niemal do końca swoich dni.

Warto zatem przyrzeć się nieco bliżej poszczególnym etapom jego działalności naukowo-badawczej. Początki zainteresowań przeszłością sięgają zapewne czasów wczesnej młodości W. Swobody, gdyż pierwszą wzmiankę o tym znajdujemy w jego życiorysie sporządzonym odręcznie w 1952 r. w którym napisał: „Od dawna interesuje mnie historia i w tym kierunku pragnę studiować”<sup>2</sup>.

Po rozpoczęciu studiów, pomimo trudnej sytuacji finansowej, czego świadectwem są liczne prośby do Rektora o przyznanie zasiłków i stypendiów motywowane trudną sytuacją finansową jego rodziny w osobach matki i dwa lata młodszej siostry, będących wówczas na utrzymaniu ojca zatrudnionego jako mierniczy w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, jego wyniki w nauce od samego początku śmiało można określić jako znakomite. Jak wynika z zachowanych kart egzaminacyjnych, niemal wszystkie egzaminy i zaliczenia zdawał na ocenę „bardzo dobry”, a jedynie kilka na „dobrze”. Brak jest ocen „dostatecznych” czy „niedostatecznych”<sup>3</sup>. Po drugim roku studiów w celu dalszego pogłębienia swojej wiedzy na temat średniowiecza wybrał seminaRIA magisterskie o tematyce mediewistycznej u profesorów Henryka Łowmiańskiego i Kazimierza Tymienieckiego. Pod kierunkiem prof. Henryka Łowmiańskiego napisał pracę magisterską *Rola Litwy w walce Rusi z Tatarami*, którą obronił 13 września 1956 r. z wynikiem „bardzo dobrym”. Rozpoczęcie pracy w *Redakcji słownika starożytności słowiańskich* postawiło przed W. Swobodą nowe wyzwanie związane ze zmianą specjalizacji naukowej. Jak sam podkreślał:

W związku z tą pracą pozostaje zupełna zmiana specjalizacji naukowej z mediewistyki ruskiej, którą zajmowałem się pisząc pracę magisterską pod kierunkiem prof. dr Henryka Łowmiańskiego na mediewistykę południowo-słowiańską i bizantyjską, a przede wszystkim bułgarską. W tym zakresie przygotowuję pracę poświęconą Władysławowi Warneńczykowi i jego wyprawom na Półwysep Bałkański. Temat pracy doktorskiej pozostaje w związku z drugim kierunkiem moich

<sup>2</sup> Życiorys W. Swobody z dn. 10 lipca 1952 r. Arch. UAM, sygn. 160/1764.

<sup>3</sup> Arch. UAM. Sygn. 160/1764.

zainteresowań, mianowicie rozwojem ruchów religijno-społecznych opartych na ideologii średniowiecznego neomanicheizmu, przede wszystkim bałkańskiego (bogomilcy)<sup>4</sup>.

Wspomniana zmiana specjalizacji naukowej W. Swobody po podjęciu przez niego pracy w Redakcji *Słownika starożytności słowiańskich* (SSS) spowodowana była głównie brakiem w Redakcji specjalisty od opracowywania oraz oceniania nadsyłanych haseł dotyczących terenów południowej Słowiańszczyzny. Hasłami dotyczącymi terenów Rusi zajmował się wówczas prof. W. Kowalenko. W celu lepszego przygotowania do nowej pracy prof. G. Labuda skierował W. Swobodę na stypendia w celu pogłębienia specjalizacji ze wczesnośredniowiecznych dziejów Słowian bałkańskich. Temu celowi służyły kilkakrotne pobyty naukowe w Bułgarii, odbywane głównie pod kierunkiem naukowym jednego z najlepszych bułgarskich specjalistów w tej dziedzinie Iwana Dujčeva. Rezultatem stopniowego rozwijania specjalizacji był szereg haseł z tego zakresu przygotowywanych dla SSS oraz rozprawka *Powstanie państwa bułgarskiego w dolnej Mezji*<sup>5</sup>. Od 1958 r. był również stałym współpracownikiem *Studiów Źródłoznawczych*, w których opublikował szereg recenzji. Kolejny nurt indywidualnych zainteresowań badawczych rozwijał W. Swoboda podczas seminariów doktoranckich pod kierunkiem prof. Gerarda Labudy i prof. Kazimierza Tymienieckiego zapoczątkowanych w 1959 r. W trakcie ich W. Swoboda pogłębiał zainteresowania w kierunku średniowiecznej kultury religijnej w Europie, a szczególnie herezjologii. Znalazło to wyraz w kilku recenzjach ogłoszonych w *Rocznikach Historycznych*. Uwieńczeniem ich była obroniona w 1963 r. praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. G. Labudy *Zorganizowane ruchy religijno-społeczne w Polsce w XIII i XIV w. na tle krajów ościennych*. Ponieważ praca ta nie została z niejasnych powodów opublikowana, warto zatem przyrzeć się jej nieco bliżej<sup>6</sup>. Przedmiotem tej pracy było powstanie, rozwój i działalność sekt religijnych na ziemiach polskich w XIII i XIV w. Autor odrzucił w niej pojęcie sekty religijnej lub herezji, zastępując je szerszym pojęciem zorganizowanego ruchu religijno-społecznego, to jest takiego ruchu, który posiada formy organizacyjne, ideologię inspirowaną przez religię a także określoną sferę działania i oddziaływania społecznego. Definicji tej, zdaniem W. Swobody, odpowiadają waldensi i beginki oraz begardzi wraz ze związaną z nimi sektą braci i siostr wolnego ducha. Praca ta została oparta na przekazach typu dokumentowego i rocznikarskiego oraz nielicznych zachowanych na ziemiach polskich aktach inkwizycyjnych. Patrząc na nią z dzisiejszego punktu widzenia nietrudno jest zauważyć, że została ona napisana w dużym stopniu z punktu widzenia ideologii marksistowskiej o czym świadczą m.in. takie sformułowania: „Na pierwszy plan np. u beginek wrocławskich i świdnickich wysuwa się ich silny związek z pracą i spo-

<sup>4</sup> Fragment życiorysu W. Swobody z dn. 15 stycznia 1960 r. Arch. UAM, sygn. 224/27.

<sup>5</sup> W. Swoboda, *Powstanie państwa bułgarskiego w Dolnej Mezji*. Słowianie — federaci czy trybunariusze Protobułgarów, „*Slavia Occidentalis*” 1962, t. XXII, s. 49–66.

<sup>6</sup> Wg G. Labudy „Ta bardzo wartościowa praca ze względu na niesprzyjający klimat wydawniczy dla tego rodzaju tematyki, nie mogła ukazać się drukiem w całości. Opinia prof. G. Labudy o dorobku badawczym i zbiorze prac naukowych dr. Wincentego Swobody, składających się na rozprawę habilitacyjną. Archiwum UAM, sygn. 224/27.

sobami produkcji nasuwającymi skojarzenia z manufakturą rozproszoną. Beginki prowadziły więc destrukcyjną dla feudalnych stosunków produkcji działalność”<sup>7</sup>.

Autor tej pracy określił też rozbieżności pomiędzy waldensami i beginkami w miastach i na wsi. Podkreślił też, że beginki na Śląsku a prawdopodobnie także i w Małopolsce w badanym okresie były przede wszystkim ruchem miejskim, związanym z mieszczaństwem i gospodarką towarowo-pieniężną. Od końca XIV w. zorganizowane ruchy religijno-społeczne (waldensi oraz ideologia „Freigeistbewegung” w łonie beginek) w dawnej postaci odgrywały w miastach coraz mniejszą rolę na rzecz nowych ruchów społecznych zyskujących coraz większą popularność. Coraz większe znaczenie zaczyna także odgrywać w tym czasie nowy czynnik — narodowość. Następuje infiltracja ideologii husyckiej. W. Swoboda porównał także powstanie i dynamikę rozprzestrzeniania się ruchów religijno-społecznych na ziemiach polskich z sytuacją zarówno w ich najbliższym sąsiedztwie (Czechy, wschodnie Niemcy, Ruś) jak też z analogicznymi stosunkami na zachodzie Europy (Włochy, Francja, Niderlandy, Nadrenia) stwierdzając, że procesy te na obszarze całej Europy przebiegały według tych samych prawidłowości, a różniły się tylko pod względem czasowym, co wynikało ze specyfiki rozwoju poszczególnych krajów. Pod tym względem różnica pomiędzy obszarem Europy wschodniej i środkowej wynosiła około 100 lat opóźnienia w stosunku do tej ostatniej. Praca ta spotkała się z życzliwym przyjęciem w środowisku mediewistów wraz z podkreśleniem braku podejmowania tej problematyki przez innych badaczy tamtego okresu, o czym świadczy m.in. recenzja prof. A. Gieyszтора:

Lektura rozprawy mgr. W. Swobody prowadzi do wniosku, że w osobie jej autora przybył nauce polskiej dobrze przygotowany i ambitny pracownik naukowy w jakże niedostatecznie uprawianej historii kultury, zwłaszcza religijnej, o wyraźnie zarysowanym nowoczesnym obliczu metodologicznym i szerokim już dziś przygotowaniu w tym kierunku<sup>8</sup>.

W podobnym tonie wypowiedziała się na temat tej pracy ówczesna doc. dr hab. Brygida Kürbis:

Doktorant podjął się rzeczy, której nowe opracowanie od dawna jest odczuwane jako brak. Po odkrywczych pracach Aleksandra Brücknera i metodycznie bardzo poważnych studiach Kazimierza Dobrowolskiego i Stanisława Kolbuszewskiego wcześniejsza faza ruchów religijnych w Polsce leżała odłogiem. Sumiennność badawcza i bystrość w wyciąganiu wniosków, a także dojrzały język naukowy każą widzieć w p. Swobodzie dobrze przygotowanego pracownika nauki<sup>9</sup>.

Pracę tę także wysoko ocenił prof. G. Labuda: „Wincenty Swoboda z badań nad ruchami religijnymi na podłożu społecznym, wyniósł otwartość i zrozumienie dla

<sup>7</sup> W. Swoboda, Zorganizowane ruchy religijno-społeczne w Polsce w XIII i XIV w. na tle krajów ościennych. Autoreferat, s. 3. Archiwum UAM, sygn. 224/27.

<sup>8</sup> Recenzja prof. A. Gieyszтора pracy doktorskiej mgr. Wincentego Swobody pt. Zorganizowane ruchy religijno-społeczne w Polsce w XIII w. na tle krajów ościennych. Archiwum UAM, sygn. 224/27.

<sup>9</sup> Recenzja doc. B. Kürbis pracy doktorskiej mgr. Wincentego Swobody pt. Zorganizowane ruchy religijno-społeczne w Polsce w XIII w. na tle krajów ościennych. Archiwum UAM, sygn. 224/27.

komponentu ideologicznego przy opracowywaniu haseł ekonomiczno-społecznych i politycznych”<sup>10</sup>.

Po obronie pracy doktorskiej zainteresowania badawcze W. Swobody ześrodkowały się na stosunkach Słowian z ludami tureckimi od najdawniejszych czasów do podboju osmańskiego — również w aspekcie źródłoznawczym. Tą tematyką zajmował się „prywatnie” do końca swoich dni. Spoglądając na jego dorobek naukowy można z całą pewnością stwierdzić, że prawie całą swoją twórczość historiograficzną oddał on w służbę analizy. Wiązał się z nią ściśle ogromny wkład wniesiony w pracę „zakładową” początkowo w Redakcji *Słownika starożytności słowiańskich* zamienionej później w Zakład Wczesnej Historii Słowiańszczyzny Instytutu Słowianoznawstwa PAN (obecnie Zakład Historii Instytutu Slawistyki PAN) z siedzibą w Poznaniu. Opracował kilkaset haseł encyklopedycznych do wszystkich tomów *Słownika*. Rozmaitość podejmowanej tematyki świadczyła zarówno o bogactwie zainteresowań jak i erudycji W. Swobody. Zwrócił na to uwagę prof. M. Salamon oceniając jego dorobek naukowy: „Pewne zagadnienia występują wśród haseł szczególnie często i wystarczyłyby do opracowania osobnych monografii naukowych — choćby na temat wczesnej historii Bułgarii, stosunków bizantyńsko-słowiańskich a szczególnie bizantyńsko-bułgarskich, źródeł do najdawniejszej historii Słowian etc.”<sup>11</sup>.

Istotną rolę W. Swobody w powstawaniu *Słownika starożytności słowiańskich* (SSS) jedyne dotąd kompendium wiedzy o dziejach i kulturze Słowian od czasu pojawienia się ich na arenie dziejów do końca XII w., czyli do czasu wykształcenia się państw słowiańskich podkreślił także G. Labuda:

We wszystkich tych imprezach autorskich i badawczych od samego początku uczestniczy dr Wincenty Swoboda. Można tu krótko powiedzieć, że dr Swoboda i prof. Andrzej Wędzki (podobnie jak Jan Leśny) od samego początku pracownicy sekretariatu naukowego Redakcji SSS stworzyli razem ze zmarłymi Władysławem Kowalenką i Janem Leśnym właściwy rdzeń zespołu autorów tego Słownika i nadali mu podwyższający się z zeszytu na zeszyt wysoki i ogólnie uznany poziom naukowy. Jan Leśny, Wincenty Swoboda i Andrzej Wędzki są autorami największej porównawczo liczby opracowanych w Słowniku haseł, przy czym ci dwaj wyspecjalizowali się przede wszystkim w opracowaniu haseł kręgu kulturowego wchodniobałkańskiego (W. Swoboda) i zachodniobałkańskiego (J. Leśny). Obaj poszerzali swoje studia bałkanistyczne odpowiednimi stażami badawczymi. Wincenty Swoboda głównie pod kierunkiem jednego z najwybitniejszych slawistów i bizantynologów bułgarskich, Ivana Dujčeva. O wszystkich trzech można powiedzieć, że całe swoje życie naukowe oddali w służbę Słownika starożytności słowiańskich. W czterdziestoprawie letnich dziejach współpracy dr W. Swobody ze Słownikiem nie zdarzyło się, aby z powodu haseł Jemu oddanych do opracowania prace nad poszczególnymi tomami uległy opóźnieniu. Takie są reguły i takie są osobiste koszty pracy zespołowej<sup>12</sup>.

<sup>10</sup> Opinia prof. G. Labudy o dorobku badawczym i zbiorze prac naukowych dr. Wincentego Swobody, składających się na rozprawę habilitacyjną. Archiwum UAM, sygn. 224/27.

<sup>11</sup> M. Salamon, Ocena dorobku naukowego dra Wincentego Swobody ze szczególnym uwzględnieniem zbioru studiów pt. „Słowiańszczyzna i Polska w VII–XVI wieku”. Archiwum UAM, sygn. 927/5.

<sup>12</sup> Opinia prof. G. Labudy o dorobku badawczym i zbiorze prac naukowych dr. Wincentego Swobody, składających się na rozprawę habilitacyjną. Archiwum UAM, sygn. 224.

Podobną opinię na temat podziału pracy zespołu przygotowującego kolejne tomy *SSS* przedstawił jeden z jego twórców, długoletni Kierownik Redakcji prof. A. Wędzki:

W miarę rozwoju pracy nad Słownikiem nastąpił podział funkcji w Redakcji. Poszczególni pracownicy naukowo odpowiedzialni byli za pewne tereny bądź działy. A. Gąsiorowski zajmował się głównie hasłami z dziedziny prawnoustrojowej, W. Swoboda — bałkanistyką i Rusią, A. Wędzki — zachodnią Słowiańszczyzną, Czechami i Słowacją, sprawował także nadzór nad hasłami archeologicznymi i z zakresu historii sztuki, a także materiałem ilustracyjnym. Potem A. Brzóstkowska sprawdzała greckie cytaty a J. Leśny zajął się zachodnią częścią Półwyspu Bałkańskiego. Niezależnie od tego, każdy pracownik pisał hasła ze swej specjalności, a gdy nie można było znaleźć autora z zewnątrz, sam podejmował się opracowania haseł, bez których Słownik nie byłby kompletny<sup>13</sup>.

Kolejnym obszarem badawczym będącym ważnym elementem pracy „zakładowej” był wkład w powstanie greckiej serii *Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian*. Stanowiły one realizację pomysłu G. Labudy z lat siedemdziesiątych XX w., by równolegle z opracowywaniem haseł do *Słownika* zacząć przygotowywać wydawnictwo będące jego źródłową podstawą. W tej niezmiernie istotnej pracy z punktu widzenia polskiej slawistyki od samego początku aż do swojej śmierci aktywnie uczestniczył W. Swoboda. Z luźnej zapiski znajdującej się w jego spuściźnie wynika, że *Testimonia* miały być wydawnictwem źródłowym dotyczącym najwcześniejszych dziejów Słowian od ich etnogenezy po wiek X. Na lata 1976–1980 zaplanowano ich przygotowanie, a w projekt mieli być zaangażowani wszyscy pracownicy Zakładu<sup>14</sup>. Do pracy nad *Testimoniami* została zatrudniona z dniem 1 października 1975 r. filolog klasyczny — ówczesna magister, dziś dr Alina Brzóstkowska. Wspólnie z W. Swobodą oraz ówczesnym dr. Janem Leśnym (uczestniczącym w tym projekcie do śmierci w 1994 r.) sformułowali oni ogólny plan nowego wydawnictwa. Zgodnie z nim *Testimonia* miały się składać z dwóch serii: starożytnej i średniowiecznej, zaś w ich ramach kryterium podziału miał stanowić język przekazu: grecki, łaciński i słowiański. Generalną zasadą powinno być takie opracowanie każdego ekscerptu, aby w zasadzie nie zachodziła potrzeba szukania informacji i kontrolowania wybranych fragmentów tekstu o źródle z pełnymi edycjami naukowymi czy rękopisami. Każdy ekscerpt powinien być podany w języku oryginalnym w wersji zgodnej ze współczesną wiedzą oraz opatrzone polskim przekładem. Komentarze rzeczowe miały objaśniać podane przez źródło fakty, opierając się na możliwie najszerszej literaturze. Ekscerpty miał poprzedzać wstęp zawierający analizę źródłową przekazu, z którego dany ekscerpt został zaczerpnięty<sup>15</sup>. Pierwszy z tomów *Testimoniów* obej-

<sup>13</sup> A. Wędzki, *Słownik starożytności słowiańskich z perspektywy pół wieku. 50 lat slawistyki w Polskiej Akademii Nauk (1954–2004)*. Księga jubileuszowa Instytutu Slawistyki PAN. Warszawa 2004, s. 207.

<sup>14</sup> Archiwum PAN Oddz. W Poznaniu, sygn. P. III-131.

<sup>15</sup> A. Brzóstkowska, W. Swoboda, *Prace nad testimoniami etnogenezy i praojczyzny Słowian*. *Slavia Antiqua*, 26/1979, s. 102–103.



mował źródła greckie do końca XII w.<sup>16</sup>. Było to dzieło na swój sposób syntetyczne, wieńczące analityczny wysiłek poznawczy na wielu polach historii Słowiańszczyzny, czyli świadectwa źródłowe o Słowianach w czasach starożytnych i we wczesnym średniowieczu. Po niespodziewanej śmierci doc. J. Leśnego, na barkach W. Swobody spoczął główny ciężar realizacji tego dzieła. W. Swoboda był autorem wszystkich komentarzy do pierwszych trzech tomów tego wydawnictwa, które zyskały znakomite opinie wśród slawistów, archeologów, filologów klasycznych i historyków. Wydanie trzech części serii greckiej *Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian* wraz z obszernymi komentarzami do źródeł greckich przypada na okres szczególnie intensywnej działalności naukowej W. Swobody<sup>17</sup>. Posiadał on w tym czasie obficie wyposażony warsztat badawczy oraz sprecyzowane poglądy na temat etnogenezy nie tylko Słowian ale i ludów tureckich. Dzięki temu zawarta w materiałach źródłowych *Testimoniów* problematyka słowiańska zyskała szeroki kontekst historyczny, etniczny i kulturowy. Kompleksowa interpretacja tekstów, przeprowadzona z właściwym autorowi znanstwem, oparta została na solidnych podstawach uwzględniających nie tylko zagadnienia chronologii wydarzeń czy autentyczności danego tekstu, ale również wyniki badań dyscyplin pomocniczych historii. Z wykorzystanych w tej edycji przekazów W. Swoboda wydobywał realną rzeczywistość, a wraz z nią skomplikowany często obraz etniczny opisywanych regionów, na przykład Scytii u Priskosa i jej zależności od Hunów, okolic Tessalonik opisanych w *Miracula Sancti Demetrii* czy przemian demograficznych zaistniałych na tym terenie w ciągu VII w. w wyniku osadnictwa słowiańskiego<sup>18</sup>.

W. Swoboda także aktywnie współuczestniczył w wielu pracach zespołowych m.in. nad *Małym słownikiem kultury dawnych Słowian*, do którego przygotował wiele haseł<sup>19</sup>. Był także członkiem redakcji wspólnego przedsięwzięcia Zakładu Wczesnej Historii Słowiańszczyzny Instytutu Slawistyki PAN z Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie Akademie der Wissenschaften der DDR jakim była próba opracowania w języku niemieckim wielotomowej międzynarodowej *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Osteuropas* z udziałem badaczy z różnych krajów. W 1980 r. zdołano opublikować zeszyt próbny. Nie powiodła się jednak próba ułożenia współpracy międzynarodowej z licznym gronem współautorów i współredaktorów oraz nakłonienia ich do terminowego i zgodnego z wytycznymi opracowania haseł. Po przemianach ustrojowych mających miejsce w 1989 r. dalsze prace nad tym przedsięwzięciem zostały wstrzymane<sup>20</sup>.

<sup>16</sup> A. Brzóstkowska, W. Swoboda (wyd). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*: Seria grecka. Zeszyt 2. Pisarze z V–X wieku. Wrocław 1989. Zakł. Nar. Im. Ossolińskich

<sup>17</sup> A. Brzóstkowska, W. Swoboda (wyd.) *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*: Seria grecka: Zeszyt 3. Pisarze z VII–X wieku. Warszawa 1995. Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN. A. Brzóstkowska, W. Swoboda, *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*: Seria grecka: Zeszyt 4. Pisarze z VIII–XII wieku. Warszawa 1997. Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN.

<sup>18</sup> A. Brzóstkowska, W. Swoboda (wyd). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*: Seria grecka. Zeszyt 2. Pisarze z V–X wieku. Wrocław 1989. Zakł. Nar. Im. Ossolińskich, s. 19, s. 230–235.

<sup>19</sup> *Mały słownik kultury dawnych Słowian*. Pod red. Lecha Leciejewicza, Warszawa 1988.

<sup>20</sup> A. Wędzki, *Słownik starożytności słowiańskich z perspektywy pół wieku. 50 lat slawistyki w Polskiej Akademii Nauk (1954–2004)*. Księga jubileuszowa Instytutu Slawistyki PAN. Warszawa 2004, s. 209.

Zasadniczym podsumowaniem długoletnich badań prowadzonych przez W. Swobodę jest zbiór rozpraw i artykułów publikowanych w dłuższym okresie będący odpowiednikiem pracy habilitacyjnej zatytułowany *Słowiańszczyzna i Polska w VII–XVI wieku. Wybrane zagadnienia z dziejów oddziaływań etnicznych i ideologicznych*. Zawiera on opublikowane wcześniej 22 rozprawy i artykuły naukowe o łącznej objętości około 300 stron druku. Zbiór ten w 1995 r., tj. na pięć lat przed śmiercią W. Swobody został uznany przez wszystkich trzech recenzentów za stanowiący podstawę do przewodu habilitacyjnego, a zarazem prezentował najważniejsze nurty jego zainteresowań badawczych<sup>21</sup>. Autor podzielił rozprawy i artykuły zamieszczone w niniejszym zbiorze na trzy części nie nadając im osobnych tytułów. W części pierwszej na czoło wysuwają się tematy bułgarsko-bizantyńskie przedstawione na szerokim tle ogólnosłowiańskim i tureckim. Jednym z nich jest kwestia wzajemnych relacji Słowian i ludów tureckich. Prof. Z. Kurnatowska w sporządzonej przez siebie *Ocenie dorobku naukowego W. Swobody* podkreśliła, że kwestię tę rozpatrzył on na przykładzie państwa utworzonego przez Bułgarów Naddunajskich<sup>22</sup>. Przeciwwstawiał się zdecydowanie lansowanej w literaturze bułgarskiej tezie o federacyjnym charakterze tego państwa w którym Słowianie mieliby zajmować pozycję równorzędną Bułgarom. Kwestię tę rozpatrywał zarówno w świetle niezbyt licznych świadectw pisanych, jak również na tle porównawczym, próbując wykorzystać wyniki badań archeologicznych zwłaszcza z cmentarzysk. Późniejsze badania materiałów sepulkralnych w północno-wschodniej Bułgarii w pełni potwierdziły jego tezę o utrzymującej się tam dłużej enklawie ludności prabułgarskiej zachowującej swoje obyczaje. Prace W. Swobody poświęcone tej problematyce zostały dostrzeżone przez naukę i zyskały dość duży oddźwięk i akceptację u części badaczy. Warte podkreślenia jest wyodrębnienie paru modeli możliwych relacji pomiędzy koczownikami a ludami osiadłymi. Niektóre z tych modeli według Z. Kurnatowskiej mogą znaleźć szersze zastosowanie do badania relacji między tworzącymi się ośrodkami wczesnopanstwowymi a plemionami z nimi sąsiadującymi np. w studiach nad relacją Wielkich Moraw do plemion zamieszkujących Polskę południową, która to problematyka znów staje się aktualna m.in. w związku z nowymi odkryciami archeologicznymi. Dopełnieniem tych zainteresowań są prace związane z „wątkiem bułgarskim” w Polsce, a więc polemika z atrybucją bułgarską księżnej kaliskiej Wioli, czy śledzenie stanu wiedzy o bułgarskich pobratymcach w polskiej historiografii od XII do XVII w.<sup>23</sup>

W drugiej części zbioru znalazły się prace dotyczące innej grupy zagadnień, mianowicie relacji Słowian przed wszystkim południowych i wschodnich do Bizancjum. Za przedmiot studiów W. Swoboda obrał relacje w płaszczyźnie ideologicznej choć w opracowanych przez siebie hasłach dotyczących tej problematyki nie raz wykra-

<sup>21</sup> Recenzentami dorobku badawczego W. Swobody byli: prof. prof. Zofia Hilczer-Kurnatowska, Gerard Labuda oraz Maciej Salamon.

<sup>22</sup> Z. Kurnatowska, Ocena dorobku naukowego dra Wincentego Swobody oraz zbioru prac jego pióra zatytułowanego „Słowiańszczyzna i Polska w VII–XVI w. Wybrane zagadnienia z dziejów oddziaływań etnicznych i ideologicznych” Archiwum UAM, sygn. 927.

<sup>23</sup> W. Swoboda, Księżna kaliska Bułgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza. W: Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. T. 3. 1980,



cza daleko poza tak zarysowane ramy. Zasadniczym tematem jest tutaj chrystianizacja Słowian znajdujących się w orbicie politycznej i kulturalnej Bizancjum a także wiążące się z nią kwestie organizacji kościoła w Bułgarii i na Rusi. Dąży on tutaj do ustalenia w oparciu o niezbyt pokażne źródła pisane głównych modeli przebiegu chrystianizacji w środowiskach słowiańskich na tle zarówno sytuacji wewnętrznej jak i zewnętrznej poszczególnych krajów słowiańskich. Porusza też wiele zagadnień wzbudzających dyskusję w literaturze, np. kwestię języka misji czy jej przebiegu. Dużo uwagi poświęca organizacji kościoła bułgarskiego i jego relacji do patriarchatu bizantyńskiego, ustalając etapy tych relacji od pełnego podporządkowania do osiągnięcia najpierw nominalnej a następnie faktycznej niezależności. Sprawy te mają duże znaczenie dla nasilających się w Bułgarii badań nad zależnościami stolic hierarchów bułgarskich od stolicy arcybiskupstwa a następnie patriarchatu w Presławiu poczynając. Prawidłowa interpretacja odkrywanych pozostałości kompleksów architektonicznych, odczytanie ich znaczenia i funkcji musi być odniesione do ówczesnych realiów politycznych. W tym samym nurcie zainteresowań W. Swobody mieści się jego polemika z pomysłem prof. H. Łowmiańskiego o funkcjonowaniu w Krakowie w X w. biskupstwa tzw. obrządku słowiańskiego obediencji bułgarskiej. Ponieważ spory na temat chrześcijaństwa w epoce cyrylo-metodiańskiej w Małopolsce wciąż jeszcze nie wygasły, dlatego też należy podkreślić rzeczowość i mocne oparcie źródłowe negatywnej opinii W. Swobody w tej kwestii. Zagadnienie to przedstawia on na szerokim tle ówczesnych podziałów kościelnych, wzajemnych stosunków Rzymu i Konstantynopola oceniając krytyczne źródła powoływane w toczącej się dyskusji. Odwołuje się również do źródeł archeologicznych podkreślając brak jakichkolwiek materialnych dowodów penetracji chrześcijaństwa do Małopolski przed końcem X w. Późniejsze wyniki badań archeologicznych (potwierdzony brak cmentarzysk szkieletowych sprzed końca X w., możliwość datowania architektury sakralnej na Wawelu dopiero na czasy piastowskie, a w końcu znaczne odmłodzenie w wyniku badań weryfikacyjnych pozostałości architektonicznych wiązanych początkowo z IX w. w Wiślicy) w pełni popierają stanowisko W. Swobody w tej kwestii. Przy okazji dokonał on próby uściślenia terminologii używanej w odniesieniu do tego zagadnienia, kwestionując prawidłowość używanego potocznie określenia: liturgia słowiańska. Z tym nurtem dociekań W. Swobody wiążą się m.in. artykuły dotyczące wczesnych herezji na ziemiach polskich.

W ostatniej trzeciej części zbioru prac znajdujemy pozycje reprezentujące według określenia W. Swobody najbardziej „prywatny” nurt jego zainteresowań, sięgający początków jego działalności naukowej. Dotyczą one źródeł i wybranych zagadnień z nieco późniejszego okresu konfrontacji Słowian bałkańskich z Turcją. Znajdujemy w tej części zarówno syntetyczne studium na temat walki Słowian z dominacją turecką w XV i XVI w., jak i artykuły omawiające przekazy źródłowe dotyczące tej problematyki. W tym nurcie mieści się wydana w 1994 r. popularnonaukowa książka *Warna 1444*<sup>24</sup>. Wg opinii G. Labudy:

---

<sup>24</sup> W. Swoboda, *Warna 1444*, pod red. F. Kiryka. Warszawa 1994.

Jest to po serii studiów nad poszczególnymi aspektami wyprawy warneńskiej (Halecki, Dąbrowski i in.) pierwsze monograficzne opracowanie tego ważnego epizodu z dziejów polsko-węgierskich i jednego z ostatnich ogniw wojen krzyżowych. Ze względu na charakter serii monografia ta jest pozbawiona aparatu erudycyjnego, jednakże pod względem treści odpowiada wszystkim wymaganiom szeroko zarysowanej syntezy. Należy zresztą życzyć sobie, aby autor wzięwszy sobie ten zarys pierwszy za kanwę opracował drugie, osobno wydane dzieło, odpowiadające kryterium pełnej naukowej monografii<sup>25</sup>.

Niestety, ciężka choroba a w jej następstwie przedwczesna śmierć W. Swobody która nastąpiła cztery lata po opublikowaniu tej pracy przekreśliły dalszy rozwój badań nad problematyką związaną z tą bitwą. Pomimo nieuleczalnej choroby i związanej z nią spadkiem sił ostatni okres życia W. Swobody charakteryzował się dużą aktywnością badawczą. M.in. kontynuował on prace nad hasłami do opracowywanego przez jego macierzysty Zakład kolejnego kompendium wiedzy o wczesnej Słowiańszczyźnie *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* opracowując do niego 181 haseł<sup>26</sup>. Konsultował też zawartość oraz sposób opracowania kolejnego piątego zeszytu *Testimoniów*. Dużo starań w tym okresie włożył także w badania dotyczące identyfikacji osób pochodzących z dawnego Królestwa Węgier, podjęte w ramach przygotowywanej zbiorowej edycji Księgi promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV w.<sup>27</sup>

W. Swoboda był członkiem licznych gremiów naukowych, m.in. Komisji Bałkanistycznej i Sławistycznej przy Oddziale PAN w Poznaniu, w której od 1994 r. pełnił funkcję wiceprzewodniczącego oraz Komisji Historycznej PTPN. Od 1999 pełnił też funkcję sekretarza Wydziału II Historii i Nauk Społecznych PTPN. W 1993 r. został powołany w skład kolegium redakcyjnego periodyku *Balkanica Posnaniensia*. W latach 1996 i 1998 był współorganizatorem konferencji organizowanych przez Komisję Bałkanistyczną, podczas których występował również jako referent. Liczne recenzje i artykuły polemiczne, które ogłaszał od początku swojej działalności naukowej, uczyniły go historykiem znanym nie tylko sławistom, ale i bizantynistom. Niezależnie od 111 recenzji opublikowanych w czasopismach przygotowywał także recenzje habilitacyjne i wydawnicze. Pełna bibliografia prac W. Swobody licząca 185 pozycji powstałych w latach 1958–2000 została opublikowana w roczniku LXVII czasopisma *Roczniki Historyczne*<sup>28</sup>. Za swój wkład w badania bułgarystyczne W. Swoboda otrzymał w 1979 r. od Bułgarskiej Akademii Nauk medal im. Marina Drinova natomiast w 1981 r. za pracę w Redakcji *Słownika starożytności słowiańskich* nagrodę zespołową Sekretarza Naukowego PAN.

<sup>25</sup> G. Labuda, „opinia o dorobku badawczym i zbiorze prac naukowych dr. Wincentego Swobody, składających się na rozprawę habilitacyjną”. Archiwum UAM, sygn. 927/5.

<sup>26</sup> *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*. Red. A. Wędkzi, T. 1, 2 — Bibliografia. Warszawa 2008.

<sup>27</sup> Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, Wincenty Swoboda, *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*. Kraków 2000.

<sup>28</sup> A. Brzostkowska, Wincenty Swoboda (1934–2000). *Roczniki Historyczne* R. LXII/2001, s. 299–307.

---

Wincenty Swoboda zmarł 29 września 2000 r. i spoczywa na cmentarzu junikowskim w Poznaniu.

Wraz ze śmiercią W. Swobody nauka straciła badacza obdarowanego wieloma talentami, w równej mierze historyka co filologa, często sięgającego do źródeł w nieustannym i cierpliwym dążeniu do poszukiwania prawdy. Cechowała go otwartość, życzliwość wobec współpracowników którym zawsze chętnie służył radą wskazując kierunki dalszych badań. Pozostawił po sobie bogaty dorobek będący inspiracją dla kolejnych pokoleń badaczy dziejów południowej Słowiańszczyzny.

*Wojciech Mądry*